

ॐ तत् सत् ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

# साधु के शयतान?

नाटकनो संक्षिप्त सार अने गायनो

श्री देशी नाटकसभा (प्रांच) भाटे रचनार

ठकुर नारायण विसन

अमदावाद

“अधर्म सम नहि मनुष्यो, धर्मो अधर्मे भूषण;  
धर्मदुर्गपर धर्मपताश, इरकावो लारत संतान!”

ठकुर नारायण.

प्रकाशक

अवेरी चन्डाल दलसुखराम धोणशा,

शान्तिबुवन थियेटर: अमदावाद.

पयरेकर भी. लक्ष्मणसाह मोहनलाल केशरिया

मूल्य ४ आना.

6229

પ્રથમ આવૃત્તિ

પ્રત ૫૦૦૦

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૭

ઈ. સ. ૧૯૨૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી ડૉપીસાઈટ સંગ્રહ

આ નાટક ઈ. સ. ૧૮૧૭ ના ૨૫ મા ઍક્ટ તથા ઇંગ્લિશ ડૉપી  
રાઈટ ઍક્ટ (ઈ. સ. ૧૯૧૧ ના) પ્રમાણે પ્રમાસકે  
રજીસ્ટર્ડ કરાવ્યું છે; એટલા માટે કોઈએ છાપવું  
છાપવું; વેચવું વેચાવવું તથા ભજવવું કે  
ભજવાવવું નહિ.

અમદાવાદ-દાસગરવાડમાં આવેલા શ્રી "અભિજ્ઞ વિજય"  
પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદે છાપ્યું.

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૨૪૭

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બનાધુ કે શયનાન?

વિષય ટી - ૨ - ૧

## પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તુત નાટકનું મૂળ વસ્તુ મારો પોતાની લખેલી અને ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં પ્રખ્યાત ‘ગુર્જરાતી’ પત્રમાં પ્રકટ થઇને પછીથી સ્વતંત્ર પુસ્તકના આકારમાં પણ પ્રકાશિત થયેલી ‘સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે શયતાન ?’ નામક સામાજિક નવલકથામાંથી લેવામાં આવ્યું છે; પરંતુ નવલકથાના અને નાટકના સ્વરૂપમાં કેટલીક ભિન્નતા હોવાથી એ નવલકથાને નાટકનું સ્વરૂપ આપતાં નવલકથામાંની કેટલીક ઘટનાઓને કાઢી નાખવી પડી છે, તેમ કેટલીક ઘટનાઓનું પરિવર્તન કરવું પડ્યું છે અને કેટલીક ઘટનાઓ નવીન પણ ઉમેરવી પડી છે; એટલામાટે આ નાટક મારી ઉપર્યુક્ત નવલકથા સાથે આદિથી અંત પર્યન્ત સરખાવીને જોવાનું નથી કિન્તુ એક નવીન નાટક તરીકેજ પ્રેક્ષકો તથા પ્રેક્ષિકાઓએ જોવાનું છે, એ નવેસરથી દર્શાવવાની આવશ્યકતા હોય એવી મારી માન્યતા નથી. જેવી રીતે મારો લખેલી ‘સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે શયતાન ?’ નામક નવલકથા સુઝ ગુર્જરપાઠક સમુદાયના આદરને પાત્ર થયેલી છે તેવીજ રીતે આ મારું લખેલું નવીન ‘સાધુ કે શયતાન ?’ નામક નાટક પણ જે રસગુર્જર પ્રેક્ષકવર્ગના આદરને પાત્ર થશે, તો હું પ્રસ્તુત નાટક લખવાના મારા પરિશ્રમને સર્વથા સફળ થયેલો માનીશ.

આ નાટકને તેના યોગ્ય સ્વરૂપમાં રંગભૂમિપર રજૂ કરવાના કાર્યમાં શ્રી દેશી નાટક સમાજ (ખાંચ) ના માન્યવર ડાયરેક્ટર અને મારા જૂના મિત્ર રા. બ્રહ્મપ્રસાદે (જયપ્રસાદ મોહનલાલ કંથારિયાએ) જે લાગણી બરેલો પરિશ્રમ લીધો છે, તેમાટે જે હું મારી કૃતજ્ઞતા ન દર્શાવું તો તે મારી કૃતમતાજ કહી શકાય. શ્રી દેશી નાટક સમાજ તથા ખાંચના માલિક રા. શેઠ ચન્દુલાલ દસમુખરામ ઝવેરી મારા પ્રતિ જે લાગણી ધરાવે છે તેમાટે હું તેમને

પથુ આભારી છું. અતે જે પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાદૃષ્ટિથી પ્રસ્તુત નાટ્ય લેખનના કાર્યની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ થઈ છે અને પ્રસ્તુત નાટક રંગભૂમિપર નિર્વિઘ્ન રજૂ થઈ શક્યું છે તે પરમાત્માના ચર-શ્રારવિન્દમાં અનન્ય ભાવથી મસ્તક નમાવી વિજયની યાચના કરી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવનાની હું અહીંજ પરિસમાપ્તિ કરૂં છું.

અમદાવાદ  
શાંતિભુવન નાટકશાળા  
તા. ૩૦ મી એપ્રિલ  
૧૯૨૧ શનિવાર.

ગુર્જર પ્રબોધો નિરંતર કૃપાભિલાષી  
ઠક્કુર નારાયણ વિસનુજી.

**ડા. સી. એન. પંડ્યાની બનાવેલી અકસીર દવાઓ.**

**૧ મુપિરિયર બામ-આ** બામ અત્યંત વ્યાપકશક્તિ ધરાવનાર હોવાથી શરીરના બહુ દુરના આંતરિક ભાગોમાં પણ તત્કાળ અસર કરી દર્દને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે છે. સંધિવા, અકળામલા સાંધા અને રનાયુઓ, કમંગના ચઢકા, હાથપગને દુઃખાવો, કળતર, કોચાનક દમ [શ્વાસ], ઉધરસ, ગળાનો સોજો અને માથાના દુઃખાવો. કન્યાદક દર્દપર આ બામ અદ્ભુત અને તાત્કાલિક અસર નિપજાવે છે. બાટલી એકની કીંમત ૦-૧૦-૦.

**૨ ખસ દાદરનો દુશ્મન-આ** અમારો બનાવેલો ખાસ ગ્રહમ છે. ગમે તેવી જૂનામાં જૂની અને હઠીલામાં હઠીલી ખસ અને દાદર હોય તો પણ ફક્ત એકજ બાટલી વાપરતા તદ્દન નાબૂદ થઈ જાય છે. ખસ તથા દાદરને મટાડવાની ખાંજી દવાઓ વાપરીને કંટાળેલા તથા નિરાશ થયેલાઓને અમારો આ મહામ વાપરવાની અમો ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. બાટલી એકની કીંમત ૦-૨-૦.

મળવાનું ઠેકાણું:—ડા. સી. એન. પંડ્યા,

પાંચપટી, કાળુપુર—અમદાવાદ.

# “સાધુ કે શયતાન” નાટકનો સંક્ષિપ્તસાર.

નાન્દી

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.—હયદરાઆદમાં મહાત્મા ગોપાલદાસનું મંદિર  
મંદિરની દીવાલોપર સર્વત્ર ‘રાધારમણ’ ‘રાધાકૃષ્ણ’ ‘કુંજ-  
વિહારી’ ‘ગોપીવલ્લભ’ ઇત્યાદિ શબ્દો લખેલા તથા રાસલીલાનાં  
લિન્ન લિન્ન ચિત્રો આલેખેલાં છે; મધ્યભાગમાં મહાત્માનું આસન  
ગોઠવેલું છે; આસનની બન્ને બાજુએ મહાત્માના ખાસ બે પાર્ષદો  
ચામર લઇને બેઠા છે; યશોદા તથા આલમચંદ તેમજ અન્ય  
ભાવિક ભક્તજનો-સ્ત્રીપુરુષો-નો પણ સારો સમુદાય એકત્ર થયેલો  
જણાય છે. સર્વ ભક્તો મહાત્માના આગમનની પ્રતીક્ષામાં બેઠાં  
છે એટલામાં એક પાર્ષદ આવીને મહાત્માના આગમનની સુચના  
આપે છે અને ત્યારપછી ટાલિયો ગોપાલ અથવા ગોપાલદાસ મહાત્મા  
ગળામાં તુળસીની માળા, નાકની અણીથી કપાળના છેડા સધી  
તિલકની બેલી રેખા, નીચે નાગપુરી ધોતિયું અને અંગમાં પીળા  
રંગનું ખારીક રેશમનું પેરણુ એ પ્રમાણેના વેશમાં હાથમાં કડતાલ  
લઇને ‘ભજનનો વ્યાપાર કર મન ભજનનો વ્યાપાર’ એ ભજનને  
લલકારતો પ્રવેશે છે અને નૃત્ય કરવા માંડે છે; પ્રેમલા પ્રેમલીઓ  
ખલિહાર થાય છે; હરિસભા જામે છે; હરિકીર્તનની સમાપ્તિ થતાં  
ભક્તજનો મહાત્માનાં ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કરે છે, પ્રસાદ  
બહેંચાય છે અને ભક્તજનો વિદાય થાય છે. માત્ર આલમચંદ તથા

યશોદા રહી જાય છે; તેઓ પોતે નિઃસંતાનહોવાથી પોતાના રૂપિયક બે લાખ મહાત્માને ત્યાં અનામત તરીકે રાખી જવાની ઈચ્છા દર્શાવે છે; મહાત્માની આંતરિક હર્ષભાવના પરંતુ ઔપચારિક નિરપેક્ષ; દંભનું જોવા જેવું દર્શન; અંતે આલમયંદને નિરાશ ન કરવામાટે મહાત્માએ પોતાની સાળા દયામયીને બોલાવી કેવળ પરોપકારમાટે આલમયંદનાં નાણાં સંભાળવાનું સોંપેલું કામ. આલમયંદ અને યશોદાનું જવું; તેમના જવા પછી મહાત્મા આવાં ધર્માધ અને અતિશ્રદ્ધ પ્રેમલાંબી મંદ્યુદ્ધિનો ઉપહાસ કરે છે અને ત્યાર પછી મહાત્મા ગોપાલદાસ તથા તેની સાળા-ખરી રીતે કાકાની દીકરી બહેન-વચ્ચે તેમનાં પૂર્વચારિત્રોની ચર્ચા અને કિંચિત્ શૃંગાર-ચેષ્ટા સાથે પ્રવેશની સમાપ્તિ થાય છે. સીન ટ્રાન્સફર થાય છે.

**પ્રવેશ ૨ જો—કુલેલી નહેરનો કિનારો**

કુલેલીનો પ્રવાહ વહન કરતો દેખાય છે; અનાથાશ્રમ દૂરથી દાંષ્ટગોચર થાય છે; સંધ્યાનો સમય છે અને સૂર્યનારાયણ અસ્તાચલમાં જવાની તૈયારીમાં છે. મોહનલાલ રોહિણીને મળવામાટે આવે છે અને રોહિણીને ન જોતાં પ્રેમની મહત્તા વિશે પોતાના વિચારો દર્શાવે છે; એટલામાં રોહિણી તેમજ અનાથ બાળાશ્રમની હિન્દુ તથા મુસલમાન જાતિની બીજી કેટલીક બાળાઓ હિન્દુ તથા મુસલમાન જાતિના રનેહસંગીતને ગાતી વનબણીથી આવે છે; મોહનલાલ છુપાય છે; સંગીતની સમાપ્તિ પછી બીજી બાળાઓને અનાથબાળાશ્રમમાં જવાનું કહીને રોહિણી મોહનલાલની વાટ જોતી ઉભી રહે છે અને આતુરતા દર્શાવે છે. મોહનલાલ તથા રોહિણીને મર્યાદાપૂર્ણ શૃંગારમય વાણીવિનોદ અને પરણવામાટેની પ્રતિજ્ઞા રોહિણીમાં આસક્ત થયેલા લુચ્યા લાલચંદનો પ્રવેશ; પરંતુ મોહ-

નલાલને જોઈને તેનું છુપાઈ જવું. મોહનલાલનું વિદાય થવું અને ત્યારપછી લાલચન્દની રોહિણી પાસેથી પ્રેમચાચના. રોહિણીનો યોગ્ય વાદ અને લાલચન્દ પ્રતિ તિરસ્કાર; લાલચન્દનો તેના પર બળાત્કાર કરવાનો વિચાર એટલામાં લાલચન્દના હસ્તથી ધર્મબ્રજ થયેલી પરંતુ ધર્મપરાયણા અને શરા સીતાનું આગમન, તેના આગમનથી રોહિણીનો પાપીના પંજમાંથી ઉદ્ધાર; સીતાએ લાલચન્દના શિર પર વધવિલો ધિક્કાર અને જો તે બરણપોષણની વ્યવસ્થા ન કરી આપે તો તેના પાપોને પ્રકાશમાં લાવવાની તથા મારી નાખવાની બતાવણી બીતિ; તેમનો કેટલોક ગરમાગરમ વિવાદ; સીતા લાલચન્દને મારી નાખવાને તૈયાર; સીતાની હાર અને લાલચન્દની સીતાને મારી નાખવાની તૈયારી; એટલામાં સરદાર હુમાયૂનના તમચાની ગોળીથી લાલચન્દ લાયલ થાય છે; હુમાયૂન સીતાને બચાવે છે; પૂલ પર મહાત્મા ગોપાલદાસ, દયામયી તથા બે પાર્ષદો આવી લાગે છે, રોહિણી પણ પૂલ પર ઉભેલી છે; સર્વનું આશ્રય અને રેખો.

**પ્રવેશ ૩ જે—**[વધવા વૃન્દાના મહાલયનો એક ભાગ

અત્યંત ધનાઢય પરંતુ પરિવાર વિનાની તથા નિઃસંતાન વિધવા વૃન્દાના કેટલાક વૈરાગ્યદર્શક વિચારો અને તેનો શોક. તે શોક-વૃત્ત દશામાં નિમગ્ન છે એટલામાં ટાલિયા ગોપાલ અથવા મહાત્મા ગોપાલદાસનું આગમન. મોટી વહુ વૃન્દા અને દીયરજી મહાત્માનો કેટલોક વાર્તાલાપ અને દીયરજીની કેટલીક વિવક્ષણ ચેષ્ટાઓ. દીયરજીનો મોટી વહુને ‘અવજો અસ્તરે’ મૂંડવાનો પ્રયત્ન, પરંતુ પ્રયત્નમાં નિરાશા; મહાત્માનું જવું અને વૃન્દાની મહાત્માને હવે પોતાના ગૃહમાં કદાપિ ન આવવા દેવામાટેની પોતાના અનુચરોને દાસીદારા આગ્રા. રોહિણીની પાલક માતા વૃન્દા જ હોવાથી



અને રેહિણીને હવે તેણે બાળાશ્રમમાંથી ઘોલાવી લઈને પોતા પાસે રાખેલી હોવાથી રેહિણીનું વૃન્દાના ગૃહમાં દર્શન મહાત્માના જન્મ પછી દાસીનો વિધવાની દુર્દશા વિશે શોક.

**પ્રવેશ ૪ થી—સરદાર હુમાયૂનનો બગલો**

સરદાર હુમાયૂને સીતાને પોતાના એક જૂદા બંગલામાં લાવીને રાખી છે; તે બંગલાનો આગળનો ભાગ જમણી બાજુએ દેખાય છે; બંગલાના બહારના ભાગમાં બગીચો છે અને બંગલાના પાછળના ભાગમાંથી નીકળી ડાબી બાજુએ સિંધુ નદીનો પ્રવાહ વહન કરતો જણાય છે તે નદીમાં નૌકાઓ આવતી જતી દૂરથી દેખાય છે. બગીચામાં મખમલથી જડેલાં કાચ તથા કુરસીઓ આદિ ફર્નીચર ગોઠવેલું છે. સીતા બંગલામાંથી નીકળી બગીચામાં આવી દુઃખદર્શક ઉદ્ધારો કાઢે છે અને પોતાની નિરાધાર અવસ્થા વિષે દુઃખ દર્શાવે છે; એટલામાં પાછળથી આવતો હુમાયૂન તેના ઉદ્ધારો સાંભળી તેને આશ્વાસન આપે છે; સીતા હુમાયૂનને પોતા સાથે પરજીવામાટેનો આગ્રહ કરે છે; પરંતુ સાચો મુસલમાન હુમાયૂન આવ લગ્નો હિન્દુ અને મુસલમાનોની ધર્મની લાગણીને દુઃખવનારાં હોવાથી અને કોઈની લાગણી દુઃખવવી એ મુસલમાની ધર્મની વિરુદ્ધ હોવાથી તેની એ માગણીનો અસ્વીકાર કરે છે અને છેવટે સીતાને તેના ધર્મનું બાન કરાવી તેને પોતાની ધર્મભગિની તરીકે સ્વીકારે છે. હુમાયૂનના જન્મ પછી નિરાશ સીતા બંગલાની સીડીપરથી સિંધુ નદીમાં આત્મહત્યા કરીને મરી જવામાટે બૂરકો મારે છે; એક દાસ તથા એક દાસી બંગલામાંથી બહાર નીકળતાં સીતાને નદીમાં પડતી જુએ છે; દાસીના હાથમાં ફાનસ છે; સીતા પ્રવાહમાં તણાય છે, તેઓ જોઈ રહે છે. ટેબલો.

પ્રવેશ ૫ મો—મહાત્માના બગીચા પાસેનો માર્ગ—

પોતાના બગીચામાં જવામાટે નીકળેલો મહાત્મા ગોપાલદાસ પોતાના ભાગ્યની પ્રબળતા વિશે આનન્દ દર્શાવતો પ્રવેશ કરે છે એટલામાં હારિપદલમાંથી નાઠેલો લાલચંદ રોહિણી પર બળાત્કાર કરવાના અને સીતાને મારી નાખવાના વિચારે દર્શાવતો આવી શકે છે. સીતા સિંધુના જળપ્રવાહમાંથી મહાત્માના હાથમાં આવેલી હોવા છતાં મહાત્મા તે ભેદને છુપાવે છે અને રોહિણી વૃન્દાના મૃદમાં હોવાનું જણાવીને જો તે રોહિણીનું હરણ કરવાને તેમજ હાથ તો તેના એ કાર્યમાં સહાયતા આપવાની ઇચ્છા દર્શાવે છે; હરણ કે, વૃન્દાએ મહાત્માને પોતાના મૃદમાં આવતો અટકાવેલો હોવાથી તે વૈરનો બદલો લાગવાનો મહાત્મા પોતાને આ ઉત્કૃષ્ટ પ્રસંગ મોકલો માને છે. રોહિણીના હરણની યોજના, લાલચંદનું પ્રયાણ અને મહાત્માનો આનન્દ.

પ્રવેશ ૬ મો—વૃન્દાના મહાલય પાસેનો બગીચા

વસન્તઋતુ વર્ષમાન હોવાથી પુષ્પવૃક્ષો તથા પુષ્પલતાએ નાનાવિધ તથા નાનારંગીય પુષ્પોના ભારથી નમેલાં અને શોભતાં દેખાય છે. રોહિણી પુષ્પવૃક્ષ પરિધાન કરી વસન્તઋતીના વેષમાં ચિરકલેષનાને વ્યક્ત કરતી પ્રવેશે છે. રોહિણીના મુખના નામિકાને જાણતા વિરહોદ્ધાર; સખીઓનું આગમન અને તેમનો રોહિણી સાથે વિનોદાત્મક સંભારવિનોદ; મોહનલાલનું આવવું, રોહિણીના રીસામણાં, પ્રેમી મોહનલાલની નમ્રતા અને અંતે મનામણાં. મોહનલાલ તથા સખીઓના જવા પછી રોહિણીનું બગીચામાં સ્થળ; લાલચંદનું આર બદમાશે સાથે આવવું અને કલોરોદ્ધારની સહાયતાથી રોહિણીહરણના કાર્યની સમાપ્તિ.

પ્રવેશ ૭ મો—પર્વતમાંની ભયંકર ગુહા

મહાત્મા ગોપાલદાસે જે ભયંકર ગુહામાં સીતાને રાખેલી છે તે ગુહામાં સીતાના ઉદ્ધારમાટે નોકરના વેષમાં રહેલો સરદાર કુમાયૂન મહાત્માની દુષ્ટતાનું દર્શન કરાવવામાટે દયામયીને ગુપ્ત વેષમાં લઈ આવે છે અને જે મહાત્મા બીજી સ્ત્રીમાં પ્રેમ રાખનારો હોય, તો તેની પાસેથી વૈરની ભયંકર વસૂલાત કરવાની દયામયી પ્રતિજ્ઞા કરે છે. દયામયી છુપાય છે; કુમાયૂન એક કાટડીમાંથી સીતાને બહાર કાઢે છે; સીતા પોતાની દુર્દશા વિશે શોક કરે છે અને ત્યાર પછી મહાત્મા ગોપાલદાસ પોતાના બે પાર્શ્વો સાથે આવી લાગે છે. મહાત્માના સીતાને બ્રષ્ટ કરવામાટેના પ્રયત્નો ચાલે છે; પણ સીતા પોતાના ધર્મમાં દૃઢ રહેવાથી મહાત્મા તેના પર બળાત્કાર કરવાની અણી પર આવી લાગતાં અવગુંઠનવતી દયામયી પ્રકટ થાય છે અને તે મહાત્માને સીતા પર બળાત્કાર કરતો અટકાવે છે. મહાત્મા તથા દયામયીનો ધર્મ તથા અધર્મ વિષયક સંવાદ અને અતે દયામયી પર હાથ ઉપાડવાની મહાત્માની તૈયારીને જોઈને કુમાયૂનનું વચ્ચે પડતું. કુમાયૂન તથા મહાત્માની ગરમાગરમ તકરાર, મહાત્માનો કુમાયૂનને મારી નાખવાનો વિચાર; પરંતુ કુમાયૂનની પિસ્તોલ તથા દયામયીની તલ્વારથી મહાત્મા અને તેના પાર્શ્વો લાચાર અને સહિ સીતાનો મહાત્માના પંજમાંથી ઉદ્ધાર ! રેખ્યો.

અંક ૨ નો

પ્રવેશ ૧ લો—વૃન્દાનો મહાસય

મહાત્મા તથા તેની સાગી દયામયીએ પોતાના કમરોના

જવાબ ન આપવાથી તેમજ જોઈતા રૂપિયા ન મોકલવાથી હયદરા-  
ખાદમાં આવેલાં દીવાન આલમચંદ તથા યશોદા વૃન્દાને મહાત્મા  
ગોપાલદાસના હાથે પોતાના ઇમાર્ત જવાની વાત જણાવે છે અને  
વૃન્દા દોષ પશુ હિપાયે મહાત્મા પાસેથી તેમની બે લાખ રૂપિયાની  
મિલ્કત કઢાવી આપવાનું વચન આપે છે. ત્યાર પછી મોહનલાલ  
ડિટકિટવ કુંજવિહારી સાથે આવી લાગે છે અને રોહિણીને હરી  
જનાર લાલચંદ છે અને મહાત્મા ગોપાલદાસની સહાયતાથી રોહિ-  
ણીનું હરણ થયું છે એ વાર્તા વૃન્દાને કહી સંભળાવે છે. વૃન્દા  
મહાત્માપર વધારે કોપાય છે. કુંજવિહારી તથા મોહનલાલ જીવના  
જોખમે પશુ રોહિણીને બચાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રવાના થાય છે  
અને વૃન્દા મહાત્મા ગોપાલદાસના સર્વનાશની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

**પ્રવેશ ૨ જો—ગામખહારના ખેતરમાં એક ઝૂપડી**

મરીબ વિધવા ગોદાવરીની કન્યા કરુણા એક ફોટેલી ગોદડીપર  
સૂતેલી છે, ઝૂપડીનાં ખારણાં બંધ છે અને ગોદાવરી પાસેથી બાકું  
વસૂલ કરવામાટે નીકળેલો ટાલિયો ગોપાલ પોતાના બે પાષંદા  
સાથે અબજયા માણસમાં વિશ્વાસ રાખવાની મૂર્ખતા વિશે વાત-  
ચીત કરતો પ્રવેશે છે અને ગોદાવરીને ન જોઈને તેને શોધવામાટે  
જાય છે. ત્યાર પછી ગોદાવરી પોતાની દુર્દશા વિશે શોક દર્શાવતી  
આવે છે; કરુણા અન્નની યાચના કરે છે; પુત્રીને ભૂખના દુઃખથી  
મરી જવાની અણીપર આવેલી જોઈને ગોદાવરી પોતાનાં રક્ત  
તથા માંસથી પુત્રીની ક્ષુધાને શાંત કરવાને તૈયાર થાય છે; પરંતુ  
એટલામાં ટાલિયો ગોપાલ આવીને તેને આત્મહત્યા કરતી અટકાવે  
છે અને બાકું ચૂકવી આપ્યા પછી મરી જવાનું જણાવે છે. ગોદા-  
વરીની અત્યંત કરુણાજનક દશા અને મહાત્માની પૈશાચિક નિર્દ-

પોતાનું હૃદયદ્રાવક તથા ધુણાકારક દશ્ય ! મહાત્માની હૃદયદીનતાને જોઈને ગોદાવરીની ઉન્માદની જેવી અવસ્થા. વિધવા વૃન્દાનું પોતાની દાસીઓ સાથે આવી લાગવું અને દાસીદ્વારા મહાત્માને બાડાના રૂપિયા આપીને ગોદાવરી તથા કરુણાને પોતાના આશ્રયમાં લેવાની વૃન્દાએ દશવિધી ઉદારતા. ધનના ઉપયોગના આદર્શ આર્ગનું દર્શન અને ગરીબોના ઉદ્ધારથી દેશકલ્યાણની સૂચના.

**પ્રવેશ ૩ જો—શરીરે બદમાશોની કલબનું મકાન**

શરીરે બદમાશોની કલબના જે મકાનમાં રાહિણીને લાવીને રાખવામાં આવી છે તે મકાનમાં આજે કલબના શરીરે બદમાશ મેખ્ખરોને લાલચદે પાર્ટી આપેલી હોવાથી તેમણેની તૈયારીઓ થઈ ચૂકી છે. શરૂઆતમાં લાલચદે તેને એક નવી નાટક મંડળીમાં માસિક રૂપિયા ખસેંતી નોકરી સાથે રૂપિયા પંદરસોની રકમ ઍડવાન્સ મળેલી હોવાથી પાપના વિનયના વાવટાને ફરકાવતો અને આનંદ દર્શાવતો આવી લાગે છે; ત્યારપછી તેના મહાત્મા ગોપાલદાસ તથા બીજા દોસ્તો પણ આવે છે અને મોદિનપાન તથા વેશ્યાનાં નૃત્યગાન આદિનો રંગ બનમે છે. પાપ વિશે મહાત્માના વિલક્ષણ વિચારો. મોદિનપાન તથા વેશ્યાના નૃત્યગાનની સમાપ્તિ પછી કલબના મેખ્ખરો વિદાય થાય છે અને લાલચદે રાહિણીને બીજા ઓરડામાંથી બોલાવી પ્રથમ પોતાના પ્રેમને સ્વીકારવામાટે સમજાવે છે, પરંતુ રાહિણી કોઈ પણ ઉપાયે નથી ચળતી એટલે તેનાપર બળાત્કાર કરવાની તૈયારી કરે છે; અચાનક ડિટેક્ટિવ કુન્જવિહારી મોહનલાલ તથા પોતાના સિપાઈઓ સાથે આવી લાગે છે; લાલચદે તમંચો લાદને તેમની સામે થાય છે; પણ અંતે પકડાઈ જાય છે, મહાત્મા ગોપાલદાસ આવે છે અને રંગને બદલાઈ ગયેલો

જોઇને પોતે પણ લાલચંદથી બદલાઈ જાય છે. ધર્મનો વિજય અને સહિષ્ણુના ઉદ્ધારથી પાપનો મરાજમ!

પ્રવેશ ૪ થી—હુમાયૂનના મહાલયનો એક ભાગ.

હુમાયૂનની બીબી ગુલંદામના મનમાં પોતાના પતિના સીતલ સાથેના પવિત્ર પ્રેમના સંબંધમાં શંકા ઉદ્ભવેલી હોવાથી તે પોતાની બાંદી દિલારા સાથે એ વિષયની ચર્ચા ચલાવતી પ્રવેશ કરે છે. નારીજાતિના શંકાશીલ સ્વભાવનું દર્શન. અચાનક હુમાયૂન તથા સીતાને આવતાં જોઈ ગુલંદામ અને દિલારા છુપાઈને દૂર ઊભી રહે છે; સીતાની પોતાને કોઈ પણ ઉપાયે લાલચંદ સાથે પરણાવી આપવામાટેની હુમાયૂનને પ્રાર્થના, સીતા તથા હુમાયૂનની પવિત્રતાનો સાક્ષાત્કાર; હુમાયૂને લાલચંદને છોડાવીને તેની સાથે સીતાને પરણાવી આપવાનું આગેલું વચન અને હિન્દુ જાતિની સ્ત્રીઓ વિશે તેના આ પ્રમાણેના ઉદ્ગાર:—

“ રહી જળવાઈ છે જે આખર કે આજ હિન્દુની;  
ટકી મોટાઈ સાથે કુંક છે જે લાજ હિન્દુની;  
નથી ટૂટી જરા પણ ધર્મની જે પાજ હિન્દુની;  
જગતમાં નીતિઓની નીતિ છે સરતાજ હિન્દુની;  
સખબંધ હિન્દુ નારી ધર્મપથે ચાલનારી છે;  
ખરી જો હિન્દુની ઇજ્જત ગણો તો હિન્દુ નારી છો! ”

તેમની આ પવિત્રતાના સાક્ષાત્કારથી પોતાની શંકાનું નિરસન થતાં ગુલંદામ પોતાના અપરાધની પતિ પાસેથી ક્ષમા માગે છે; હુમાયૂનનો બનાવટી ક્રોધ, પ્રેમકલહનું દર્શન અને અતે આદર્શ પતિના પ્રેમકલહનું મધુર ચુંબનમાં શમન!

### પ્રવેશ ૫ મો—વૃન્દાના મહાલયનું બાહ્ય સિંહદ્વાર

વૃન્દાના બે દ્વારપાલોનો આજકાલના બદલાયલા જમાના વિશે ફેટલોક સંવાદ અને ત્યાર પછી મહાત્મા ગોપાલદાસનું પોતાની જાળનમડંગી સાથે આવી આવી લાગવું. મહાત્માને મહાલયમાં જવાનો પ્રયત્ન અને દ્વારપાલોનો તેને અંદર ન જવા દેવાનો પ્રયત્ન. મહાત્મા ગોપાલ તથા દ્વારપાલોની તકરાર અને અંતે ગોદાવરીના આગમનથી એ તકરારનો અંત આવતાં મહાત્માનો મહાલયમાં પ્રવેશ. ગોદાવરીના મહાત્મા વિશે અલદ્ર ઉદ્દગારો અને દ્વારપાલોને મહાત્મા તથા તેની સાળા દયામયીને બહાર ન નીકળવા દેવામાટેની સૂચના.

### પ્રવેશ ૬ ક્રો—વિધવા વૃન્દાનો મહાલય

આજે વિધવા વૃન્દાએ મહાત્મા ગોપાલદાસને પોતાની સર્વ સંપત્તિ આપી દેવાનો લોભ બતાવીને પોતાના જાળમાં સપડાવી પાયમાલ કરવાના વિચારથી વકીલ તથા રજીસ્ટ્રાર આદિને બોલાવ્યા છે. આરંભમાં વૃન્દાના પ્રતિહંસા વિષયક ઉદ્દગાર અને ગોદાવરીની કૃતઘ્નતા. ત્યારપછી મેહમાનોનું આવવું અને વારાંગનાઓનું નૃત્યગાન. મહાત્મા તથા દયામયીનો વૃન્દા સાથે પ્રવેશ અને તેનો મદિરાપાન તથા વારાંગનાઓના નૃત્યગાન વિશે દંભમય તિરસ્કાર; મહાત્માના પાખંડનું પૂર્ણ પ્રદર્શન. વૃન્દાએ પોતાની સંપત્તિ મહાત્માને આપવાની ઇચ્છા દર્શાવતાં મહાત્માની બાહ્ય નિરપૃહા અને આંતરિક આનન્દભાવના. અચાનક ડિટેક્ટિવ કુંજવિહારીનું સિપાહીઓ સહિત વૉરંટ લઈને આવવું; મહાત્મા તથા દયામયીને વિશ્વાસઘાત તથા સંદોષ મનુષ્યાપહારના અપરાધમાટે પકડવાની તેની તૈયારી અને મહાત્માનો લૂલો બચાવ તથા તેની ફેટલીક હાસ્યજનક એજાઓ.

અતે મહાત્માએ જેમની સાથે અન્યાય તથા અત્યાચારયુક્ત વ્યવહાર કર્યો હતા તે આલમચંદ, યશોદા, સીતા, શેહિણી તથા કુમારન આદિના આગમનથી મહાત્માનાં પાપોનો પ્રકાશ; મહાત્મા તથા દયામયીનો પલાયનમાટેનો પ્રયત્ન; પરંતુ તે પ્રયત્ન નિષ્ફળ થતાં તેમનું પોલિસના હાથમાં પકડાઈ જવું; વૃન્દાનો વિજય અને આખાત્મા મહાત્માનો પરિપૂર્ણ પરાજય. ટેબલો.

### અંક ૩ જે.

#### પ્રવેશ ૧ લો—વૃન્દાનો મહાલય

વૃન્દાએ મહાત્મા ગોપાલદાસને પકડાવીને કોર્ટમાં તેના અપરાધો સાબિત કરી જેલખત્રા કરવાને મોકલાવેલો હોવાથી તેના એ કૃત્યને ભયંકર પાપ માનતા હયદરાબાદના હિન્દુ મહાજનના કેટલાક મુસ્લિમો વૃન્દાની નિન્દા કરતા પ્રવેશ કરે છે અને વૃન્દાને ન્યાત બહાર મુકવાની ધમકી આપે છે; પણ વૃન્દા, સીતા, ગોદાવરી તથા શેહિણી તેમની ધર્માન્ધતા તથા અતિશ્રદ્ધાપર ચિત્કાર વર્ષાવે છે અને ગોપાલ જેવા શયતાન સાધુઓપર અપરાધોની વૃષ્ટિ કરે છે; એટલામાં 'કિંગ્સ એવિડન્સ' થઈને કોર્ટમાંથી છૂટી ગયેલી અને પછીથી સંન્યાસિની થયેલી દયામની પોતાની શિષ્યા સહિત ભરતભૂમિના ગ્રામીન ગૌરવનું ગાન ગાતી દેશોદ્ધારના કાર્યમાટે વૃન્દા પાસે ભિક્ષા માગવાને આવે છે; વૃન્દા દેશોદ્ધારમાટે રૂપિયા એલાખ આપે છે અને પોતાના દેશભિમાનનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. વૃન્દાની યોગ્યતાના આ પ્રમાણથી હિન્દુ મહાજનના સભ્યો પોતાના મુલને જોઈ શકે છે અને વૃન્દા પાસેથી પોતાના અપરાધની ક્ષમ



સાગે છે; કારણ કે, એ પૂર્વે રાહિણીનાં માતાપિતા આલમચંદ તથા  
યશોદા છે અને રાહિણીનું તેની બાહ્યાવસ્થામાં ટલિયા ગોપાલે જ  
રત્નહારના લોગથી હરણ કરાવ્યું હતું અને તે બાળા વિલક્ષણ સં-  
યોગોમાં વૃન્દાના હસ્તમાં આવી હતી એ બેદનો રજાટ થઈ ગયેલો  
હોય છે. અંતે મોહનલાલ તથા રાહિણીના લમની સૂચના અને તે  
પ્રસંગે પધારવાનું સંન્યાસિની દયામયીને આમંત્રણ અપાય છે.

### પ્રવેશ ૧ બે—હયદરાખાદનો કારાગાર (જેલ)

જેલમાં પડેલા મહાત્મા ગોપાલદાસ તથા બીજા કેટલાક કચ-  
દીઓનો જેલજીવનના સંબંધમાં કેટલોક વિનોદાત્મક તથા માર્મિક  
સંવાદ; ખાવાનો વખત થતાં કચદીઓનું ખાવામાટે જવું અને  
સંન્યાસિની દયામયીનું મહાત્માને મળવામાટે એક સંત્રી સાથે આ-  
વવું. આત્મરક્ષણમાટે સંત્રીનું એક પિસ્તોલ દયામયીને આપીને  
જવું અને ત્યાર પછી મહાત્માનું આગમન થતાં દયામયીનો તેની  
સાથે વાર્તાલાપ. દયામયીએ મહાત્માની પાપથી ભેગી કરેલી સંપત્તિ  
દેશાધારનાં કાર્યોમાં આપી દીધેલી હોવાથી અને ગોપાલને છોડવા-  
માટે પ્રિવિકાઉન્સિલ સૂધી લડવાની ના પાડવાથી મહાત્મા ગોપા-  
લનો અનિવાર્ય ક્રોધ અને દયામયીને કુહાડીથી મારી નાખવા મા-  
ટેની તેની તૈયારી; અંતે નિરુપાય થઈને આત્મરક્ષામાટે દયામયીએ  
કરેલો પિસ્તોલનો ઉપયોગ અને તે પિસ્તોલમાંથી છૂટેલી ગોળા જા-  
તીમાં લાગતાં દયામયીના હસ્તથી પાપાત્મા મહાત્મા ગોપાલનું ફત-  
વાના મોતે મરણ! સંત્રી તથા કચદીઓનું દોડી આવવું અને આ-  
શ્ચર્યચકિત થવું. ટૂંકનો.

**પ્રવેશ ૩ બે—હુમાયૂનના બંગલાનો એક ભાગ**

હુમાયૂને પોતાને કામદાની ચુંગાલમાંથી છોડાવેલો હોવાથી અને તેનો સીતા સાથે લમસંબંધ કરી આપેલો હોવાથી દુષ્ટતાને ત્યાગી સદ્ગૃહસ્થ બનેલો લાલચંદ હુમાયૂનનો ઉપકાર માને છે અને હુમાયૂન તેને દેશસેવા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. ત્યારપછી સીતાને આવતી બેઠ હુમાયૂન વિદાય થાય છે. સીતા પતિવિહીના પ્રમદાના અવતારની વ્યર્થતા વિશે ઉદ્દગાર કાઢતી પ્રવેશે છે; ત્યારપછી લાલચંદ સાથે તેનું પ્રેમસંભાષણ અને લાલચંદનો સંતોષ. રોહિણી, ગુલંદામ તથા દિલારા આદિ સખીઓ આવતાં લાલચંદ વિદાય થાય છે; પ્રથમ રોહિણી, ગુલંદામ તથા દિલારા વરઘેલી સીતાની મજકરી કરે છે; પછી જ્ઞાતયૌવના સીતા રોહિણીના શબ્દોને રોહિણીના સંબંધમાં યોગ્ય દે છે અને ગુલંદામ તથા દિલારા પછી તેની સાથે મળી મુઝા રોહિણીનો શૃંગાર વિનોદ કરે છે.

**પ્રવેશ ૪ થો—વૃન્દાના મહાલય સમક્ષ લમ મંડપ**

પ્રેમમંગલા રોહિણીનો મોહનલાલ સાથે સંન્યાસિની દયામણીના સરદ હસ્તથી હસ્તમેળાપ અને સંન્યાસિનીના—

“ સુખી થાય નવ દમ્પતી, થાય દેશ કલ્યાણ;  
વધો બન્ધુતા સ્નેહનું, ભારતમાં પરિભ્રમણ;  
દેશહિતૈષિ થજો સદા, ભાવિ આર્ય પરિવાર;  
આર્ય બંધુ ભગિની કહો, ભારતનો જયકાર ! ”  
એ આશીર્વાદ સાથે નાટકની સુખમય પરિસમાપ્તિ.

# નાટકનાં પાત્રો

## પુરુષ પાત્રો

**ગોપાલદાસ**—ટાલિયા ગોપાલ અથવા મહાત્મા ગોપાલદાસના નામથી ઓળખાતો નામનો સાધુ, પશુ ખરી રીતે ભયંકર નરપિશાચ અથવા શયતાન.

**આલિમચંદ**—એક ધનાઢ્ય અને વૃદ્ધ શ્રદ્ધાળુ આર્ય ગૃહસ્થ.

**મોહનલાલ**—એક ધનાઢ્ય આમિલ તરણુ; રોહિણીનો પ્રેમી અને પછીથી રોહિણીનો પતિ.

**હુમાયૂન**—એક તરણુ મુસલમાન જાગીરદાર અથવા સરદાર; સીતાનો ધર્મબંધુ અને ગુલદામનો શૌહર (સ્વામી).

**લાલચંદ**—કુમારી સીતાને બ્રષ્ટ કરનાર લકૃગો આમિલ યુવક; પરંતુ પછીથી ઠોકર ખાધને ઠોકણે આવેલો સીતાનો પતિ.

**કુંજવિહારી**—એક ડિટેક્ટિવ (છુપી પોલીસનો અમલદાર).

લક્ષ્મણનો, ગોપાલદાસના પાર્ષદો, હુમાયૂનના મુસાહિબો, સરીકે મદમાશોની દલખના મેગ્નરો, વૃન્દાના દારપાલો, લજ્જનમંડળીના ભક્તો, વકીલ, રેજીસ્ટ્રાર, હિન્દુ મહાજન મંડળના સભ્યો, ક્યદોએ અને સાજિન્દા ખત્યાદિ.

## સ્રી પાત્રો

**વૃન્દા**—એક શ્રદ્ધાળુ, ધનાઢ્ય અને પવિત્રચરિત્રા હોવા સાથે અતિશય શુદ્ધિમતી આદર્શ આર્ય વિધવા; રોહિણીની પાલક માતા.

**રોહિણી**—આલમચંદ અને યશોદાની પુત્રી; વૃન્દાની પાલિત પુત્રી અને મોહનલાલની પ્રાણેશ્વરી પત્ની.

**યશોદા**—આલમચંદની પત્ની અને રોહિણીની જન્મદાત્રી માતા.

**સીતા**—લાલચંદના હસ્તથી બ્રષ્ટ થયેલી, પ્રથમ ચળિત સ્વભાવની; પરંતુ પછીથી દૃઢ નિશ્ચયવાળી સતી નારી અને લાલચંદની ગૃહલક્ષ્મી.

**ગોદાવરી**—એક નિઃસહાય, દીન અને શુદ્ધચરિત્રા આર્ય વિધવા.  
**કરુણુ**—ગોદાવરીની કન્યા.

**ગુલંદામ**—હુમાયૂનની શંકાશીલ સ્વભાવની પરંતુ પતિપરાયણ પત્ની.

**દયામયી**—ગોપાલદાસની કાકાની દીકરી બહેન, એક સમયની મહા પાપિષ્ઠા નારી; પરંતુ પછીથી સંન્યાસિની થઇને દેશસેવામાં જીવન સમર્પનારી આદર્શ કર્મચોગિની.

**કેસર**—વૃન્દાની વિશ્વાસપાત્ર અને સહૃદય દાસી.

**દિલારા**—ગુલંદામની બાંદી.

ભાવિક સ્ત્રીઓ, અનાથ બાળાશ્રમની બાળાઓ, રોહિણીની સખીઓ, વારાંગનાઓ, ભજન મંડળીની ભક્તાણીઓ, વૃન્દાની ખીજ દાસીઓ અને લગ્નમંડપમાં નોતરાયલાં સબ્ય સ્ત્રીપુરુષો ઇત્યાદિ.  
**સ્થળ**—હયદરાબાદ ( સિંધ ) અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ.

ॐ तत्सत्परमात्मने नमः

# साधु કે શયતાન?

નાટકનાં ગાયનો

નાન્દી

આળાઓ—

૧

ૐ શ્રી શ્રી પરમાત્મન પ્રણમું;  
નિખિલ નાયક તું નાથ પ્રણમું;  
ત્રિભુવનપાલક તું, વિશ્વંભર, ચાલક, તારક તું;  
માયાથી પર, અધહર, સુંદર, જ્ઞાનધુરંધર,  
કાળ દિશાનો તને નહિ ઓધ,  
છે શક્તિ તારી નિરંતર અગાધ;  
અચલ અકલ વિમલ ધામ;  
લક્ષ્મણનોનો મનવિરામ;  
સકળ કામ કરે તમામ;  
પદ્મવંદન કરી હું વિરમું—ૐ.

ગોપાલ—

૨

ભજનનો વ્યાપાર, કર મન, ભજનનો વ્યાપાર,  
કર મન, ભજનનો વ્યાપાર—  
જેમાં ન ખોટ લગાર, જેમાં નફો અપરંપાર,  
કર મન, ભજનનો વ્યાપાર—ભજનનો

મૂડી હરિની મૂર્તિ છે, હરિભજન મોઘો માલ છે;  
 દુકાન દેવાલય અને જાહેર ખખર કડતાલ છે;  
 છે તિલક સાધનખોડ, કટિ અફલ આ કરમાળ છે;  
 આહક ગુણી છે ભક્ત વિદેતાં સુમન્ત કૃપાળ છે;  
 દુકાન આ નરનાર છે, ભગવાનનો દરબાર—કર મન.  
 લાભો અલભ્ય અનેક છે હરિભજનના વ્યાપારમાં;  
 ધન્ય ધાન્ય ધામ ધરા તથા નારી મળે સંસારમાં;  
 આ ભજનના વ્યાપારથી પાપિષ્ઠ પણ પૂજ્ય છે;  
 હરિભજનથી અજ્ઞાન અવળે અસ્તરે મુંડાય છે;  
 ગુરુ મોક્ષનું છે દાર, જેને ભજનનો આધાર—કરમન..

ગોપાલ—

૩

છીન ચલારે મન ખંસરીવાલા,  
 ખંસરીવાલા મોરા નંદકા લાલા;  
 દેખ સખીરી જોરાજોરી;  
 ખીચ ડગર મોરી ખાંહ મરોરી;  
 શામ ચલે કરકે ચિત ચોરી—  
 બ્યાકુલ મનવા મોરભયોરી—  
 દેખ સખીરી સ્યામ મુરારી,  
 ભર ભર ભારત હય પિયકારી;  
 અયસે દીટ લંગરમે હારી;  
 કાહ કંઈ મેં બાલકુંવારી.

૪

ગોપાલ—દિલખન મદનની વાડી, તું દાર છે કે તાડી;  
 દિલ દેતી તરત બગાડી, રે બૂલાવી સાન બાન;  
 બૂલાવી સાન બાન રે, બૂલાવી સાન બાન—

દયામયી—શી પ્રેમવારુણી પાછ, પતિ થયા મટીને ભાઈ;

હું તોય નહીં શર્માઈ, રે જોયું છે ધર્મ ધ્યાન;

જોયું છે ધર્મ ધ્યાન રે જોયું છે ધર્મ ધ્યાન—

ગોપાલ—( એ તો દુનિયા એમજ ચાલે છે. )

દયામયી—( જહા, દુનિયા એમજ ચાલે છે. )—દિલગ્નન.

ગોપાલ—ન્યાં ભગી પ્રેમકી ટોડી, ત્યાં નહીં ભૈરવી ગોડી;

બીજી સગાઈને તોડી, ગાવું છે પ્રેમ ગાન;

ગાવું છે પ્રેમ ગાન રે ગાવું છે પ્રેમ ગાન—

દયામયી—ન્યાં પ્રેમ વાંસળી વાગી, ઝટ મદન ભાવના જાગી;

મેં લોક લાજને ત્યાગી, કરિ લીધું પ્રેમપાન;

કરિ લીધું પ્રેમપાન રે કરિ લીધું પ્રેમપાન—

ગોપાલ—બાઈ ભાઈની સગાઈ ભૂલી, પ્રેમભોગને લ્યો માણી;

દયામયી—જેવો જસલો જોગી છે, તેવી આ માલી મકવાણી—

દિલગ્નન.

મેલન—

૫

સાચો પ્રેમ સાર, માનો, સાચો પ્રેમ સાર;

સુખમય પ્રેમે ભવવિહાર—સાચો.

રતિરસ પુલકિત પ્રેમસર ચિત્તહાર;

નિરખી હરખી ફૂળ્યા.

ભોગી યોગિરાજ—માનો.

રેહિણી અને બાળાઓ—

૬

ભલે હો બિન્ન બિન્ન અભિધાન;

એક દેહના ભાગ અમે બે હિન્દૂ મૂસલમાન—ભલે.

દ્વેષભાવનું નામ કહો ક્યાં ન્યાં છે સર્વ સમાન;

અશ્વર એક જ નામ બિન્ન છે રામ અને રહમાન;

સર્વ ધર્મેનું એ કર્માન;

સ્નેહનું કરે: સદા સન્માન—એક દેહના.

હિન્દુ મુસલમાના હો ચાલે સ્વતંત્ર ધર્મવિધાન;

હિન્દુ મુસલમા છતાં અમારો સ્વદેશ હિન્દુસ્તાન;

અમે એક જ માનાં સંતાન;

અમારૂં બંધુભાવમાં ધ્યાન—એક દેહના.

મત્સર માદરા ત્યજ કરી દ્યો સ્નેહસુધાનું પાન;

સુખ દુઃખે એકત્ર રહો છે એજ સત્ય અભિમાન;

બિન્નતા હરનારી છે આણ;

એકતા કરનારી કલ્યાણ—એક દેહના.

૭

**અહુન**—અહો બુદ્ધિ બા હૃદયના બગીચાની;

થઈ તું રાણી મનભવનની પ્રિયા ગાની—અહો.

**રેહિણી**—પ્રિય પ્રણયધામ, નયનયજ્ઞધામ;

તનમન, જોખન, રતિધન;

કુરખાન કરે, નહિ માન ધરે;

તમને જ વરે, ભવ સિંધુ તરે;

રસિયા—અહો બુદ્ધિ.

**પાસ**—

૮

ભજ કલ્હારં ભજ કલ્હારં કલ્હારં ભજ મૂઢ મતિ;

અશ્વર છે કલ્હાર ખરો, કલ્હાર વિના નહિ કોઈ ગતિ—મજ.

હોય પાસ કલ્હાર કામિની, કલ્હારવ કરતી આવે છે;

‘ભલે પધાર્યાં આણનાથ મમ,’ કહિ કંઠે લપટાવે છે—મજ.



હોય કંથ કંગાલ કહે છે હાય નમાલો ધણી મહ્યો;  
 પીયો ક્યારે જશે મશાણો, પાર્ષ આ અવતાર બળ્યો—ભજ.  
 ભાતા ભગિની પુત્ર સુતા સૌ પૈસે પ્રીતિ કરે ખોટી;  
 વસુ વિના નર પથ પ્રમાણો કહેવત એ નહિ છે ખોટી—ભજ.  
 વેશ્યાએ બહુ ભુદ્ધિ વાપરી, કર્યો એક કદ્દાર ધણી;  
 ગોપાલે ગુરુ માની વેશ્યા પ્રીતિ કરી કદ્દાર તણી—ભજ.

કેસર—

૫

સદા સંસારમાં માનો, અકૂળ અવતાર અબજાનો;  
 પતિનું છત્ર જાતાં ઝેર છે સંસાર અબજાનો. —સદા.  
 કઠિન વૈધવ્ય વ્રત પાળી, સદાચારે રહે વિધવા;  
 છતાં લોકો દુરાચારી કરે છે ખાર વિધવાનો. —સદા.  
 વળી જો હોય રૂપાળી તથા ધનમાલવાળી તે;  
 નથી તો પાપગત્તાથી કદી નિસ્તાર વિધવાનો. —સદા.  
 હરામી દુષ્ટ જન કામી નિહાળે છે કુદૃષ્ટિથી;  
 અમાવી બ્રહ્મ કરિ નાખે નથી ઉદ્ધાર વિધવાનો. —સદા.  
 ન આવે હાથમાં વિધવા કરે ખોટી બહુ નિન્દા;  
 ગુરુ પશુ થઈ ગયા ગોલા, વિશ્વ આધાર વિધવાનો. —સદા.

હુમાયૂન—

૧૦

બહન, નહિ ભય ધાર,  
 મનશૌક સંહાર,  
 ધર ધર્મ સુવિચાર, ત્યજ સર્વ કુવિચાર—બહન.  
 શો જ્ઞાન્ત નિર્જાન્ત, સુખ દુઃખ ક્ષણિક માન;  
 જગતનાથ સ્મરણુ સખ, ત્યાગી વિકાર,  
 ચલ ખપો વિસાર—બહન.

રોહિણી—

૧૧

મજ્જમ ખીલી જવાની મારી,  
રસીલા થઈ દીવાની તારી તારી તારી તારી—મજ્જમ.  
હાય પ્રકટી અનંગ, કરે ચંચળ મન અંગ;  
ચહે હૃદય વિરહભંગ, મધુર પ્રેમનો પ્રસંગ-  
છખીલા ભઈ વારી વારી વારી વારી—મજ્જમ.  
સેજ સુતી દેખાય, હાય ચિતકું ચીરાય;  
રાત રોતાં કપાય, રસે જોમન છલકાય;  
મોહન મારા શે રમણી વિસારી વિસારી વિસારી—મજ્જમ.

૧૨

સખીઓ—રસવતી સખી અન્નખેલી, તું વરીશ મોહન સંગે;

રતિ ધરી કંથજ સાથે તું રમીશ નવનવ રંગે;

રોહિણી—વિનયને, મન ધરો, મસકરી, નહિ કરો;

સખીઓ—નહિ છુપાવ મનના ભાવો;

નય શીખી ક્યાં સખી આવો;—રસવતી.

વર તરુવર ને તું વેલી;

લપટીને કરજે કેલી:

રોહિણી—મસકરી, આદરી,

સખીઓ—સુંદરી, મદ ભરી;

માણી મદનસુખ ન જૂલતી અમને;

રોહિણી—મુખ્યા છું બહુ સતાવશે ન મને—રસવતી.

૧૩

સખીઓ—મીઠા મધુરો રસ જહાલા પાશે આ મોહન દાલા;

રોહિણી—અરે જાઓ જાઓ સમાવો શાને ઠાલાં;

સખીઓ—આનંદે ધારી લે તું કંઠે પતિ બાહ માળા,

રોહિણી—આપહુ તો કંઠાળા ઢોડી ઘો આવા ચાળા;

જાળીઓ—એકતે રતિરસ ઘોળો,  
તન મન ધન દષ્ટ લષ્ટ પ્રિય રતિદાન;  
સેવ નાથ મુઘ્ધા બાળા—મીઠો.

૧૪

રેહિણી—હાંહારે દર્શનપ્યારીરે છું દાસીરે રસીલા પ્રેમધામ;  
મોહન—હાં હારે સુંદર તારીરે જળિ સારીરે પાયો તે મોહનમ;  
રેહિણી—અરે હાં નટવર મનહર છો છબીલા મારા સુખકર સુંદર સ્યામ;  
મોહન—અરે હાં રસલર અનુપમ છે તું પ્યારી મારી રસમય  
તાંરે નામ હાં હારે—  
રેહિણી—સુભાગી આધાર મારા, તન મનના સ્વામી મારા;  
મોહન—પ્રીતીની અમૃત ધારા, શબ્દો શા મધુરા તારા;  
રેહિણી—નીણા મીઠી થાઉં હું મન હારી રે પ્રિય સુસ્વર તારા;  
મોહન—ગાઉં પ્રેમ સાથે હું ગુણ તારા રે જ્યકરણી દારા;  
રેહિણી—મેલો થઈ નારી,  
મોહન—પામ્યો રતિ તારી.  
રેહિણી—એમ ?  
મોહન—હા—

## અંક ૨ જો

૧૫

મોહાવરા, વૃન્દા, કરુણા અને દાસીઓ—  
લક્ષ્મીનું ઘો દાન પ્રેમથી થઈ દીનના બેલી,  
કરો દીનનાં દુઃખ દમીને, લીલી આશાવેત્રી—લક્ષ્મીનું.  
દાન ભોગ ને નાશ જગત્માં, સ્થિતિ ત્રણ ધનની માનો;  
દાન ભોગ જો કરાય નહિ તો, ધનનો નાશ થવાનો—લક્ષ્મીનું

પાત્ર કુપાત્ર વિચાર કરીને, દાન દીનને આપો;  
 દેશદાઝ જો હાથ હૃદયમાં, કષ્ટ દીનનાં કાપો—લક્ષ્મીનું.  
 ગરીબની છે હાથ છુરીજો, રહે ગરોબો રાજી;  
 થતાં કલ્યાણ સુધરશે. બગડેલી આ બાજી—લક્ષ્મીનું.

શરીર બદમાશો

૧૬

મધૂરી મદિરાના પ્યાલા;  
 છલાછલ છલકાવો લાલા—મધૂરી,  
 લય સંહારી, બગકારી, પાપોની હરનારી;  
 થનગન થનગન નાચો, પીને થૈ મસ્તાના;  
 મનહર છે; સુંદર છે, મદહર છે, સુખકર છે—મધૂરી.  
 જળગંગાનું આ માનો, રસ રંગી મદિરાનો;  
 નર ત્યાગ કરે જો મદિરાનો,  
 તે ગણો દીવાનો—થનગન.

વારંગનાઓ—

૧૭

મય્યે તો ગંગાપે કુછકુછ ગૈવાય આધરે,  
 જૈની માધોસે નેહા લગાય આધરે—મય્યે તો.  
 પ્રાતન ઉઠે મુખમંજન કરે,  
 ઝટ ચલ ગંગા નહાય આધરે,  
 મય્યે તો ઝટ ચલ ગંગા નહાય આધરે,  
 બાંકે બલમાસે નયના લડાઈ આધરે—જૈની.  
 દસાસુમેધપર અંગિયા ગૈવાય આધ;  
 મનીકનિકાપર સાડી ગૈવાય આધ;  
 ભીમચંડીપે લહંગા ગૈવાય આધરે,  
 કલવારીમેં જોખન લુટાય આધરે—જૈની.

શુભંદામ—

૧૮

પતિ ચળિત નાર નિરખી નવિના,  
 થઇ ભમર પ્રમાણે પ્રેમભિના,  
 હા પ્રેમભિના, હા પ્રેમભિના—પતિ  
 મુમતીપર છાંય વિકાર તણી;  
 ખોયો છે ધર્મવિવેકમણી;  
 આ દુષ્ટ રંગ મમ ભાવિના,  
 મમ ભાવિના મમ ભાવિના—પતિ.

શ્રીમાયુન—

૧૯

આવ નારી પ્રાણુપ્યારી પ્રેમધારી  
 સુંદર સ્યામા સુંદર સ્યામા,  
 મનહરનારી સુખકરનારી  
 આવ પ્યારી વિમળ વામા વિમળ વામા—આવ.  
 પતિહિતમાં નિત હર્ષ ધરે છે;  
 ઉપકાર છે તારો આભાર છે તારો (૨)  
 ગુણિયલ થઇ ગુણિમાંહિ મત્રાણી,  
 મધુર વચન સુણિ અતિ સુખ થાય,  
 હિરમાંય ન સમાય, રસમાંય,  
 હા હા હા—આવ.

ચારપાલો—

૨૦

ભારતનાં વાસી જમાનો જેવા જેવો આવ્યો;  
 નવી નવી ફેશન ખૂળ લાવ્યો  
 આખો આ દેશ ભમાવ્યો—જમાનો.  
 ત્રીસ વર્ષનું અર્થ ભોગવી, બાપાએ ખૂળ લાવ્યો;  
 કોઈની વગસગ કોઈને રિશ્વત, નખોદને નોકરી લગાવ્યો;  
 પગાર રૂપિયા પચાસ લાવ્યો, તેમાંથી સટ સીવડાવ્યો;

સાષકલ પશુ સાથે લાવ્યો, નાટકમાં જઈને  
 ખાષ સાહેબે બેઠા બળવ્યો—કન કન કન—જમાનો.  
 આપ મુઆને બધો વારસો, બાધના હાથમાં આબ્યો;  
 શેર બળરે ફલાલ થઈને, સદ્ગનો રંગ જમાવ્યો;  
 નાટક મંડળી કરી હોંસથી, મોટરે પંપ બળવ્યો;  
 ક્યાંયે નહિ બ્યારે ફાવ્યો, દીવાળું ફૂંકી;  
 નાદારી વાવટો ફરકાવ્યો; ફર ફર ફર—જમાનો.

ગોપાલ અને ભક્તો— ૨૧

હારે દાણ માગે કાનુડો દાણ માગે;  
 હારે એની મુરલીમાં વેણુરસવાગે—કાનુડો.  
 હારે કાન કીયા મુલકનો સુખો;  
 ગારા મારગના વચમાં ઉભો—કાનુડો.  
 હારે કાન કીયા મુલકનો દાણી;  
 કરે એવી કઠણ ઉત્તરાણી—કાનુડો.  
 હારે કાન કીયા મલકનો રસીયો;  
 માગ અંતરમાં આવીને વસીયો—કાનુડો.  
 હારે કાન સૌનો છે અંરજમો;  
 અગો ગોપીઓનો એજ એક સ્વામી—કાનુડો.

વારાંગનાઓ— ૨૨

કદમ તરે આ જમ્મો કટીલે કાજર વારી;  
 કટીલે કાજર વારી નૂકીલે નયનોવારી—કદમ.  
 આ જવાનીમેં હાથ રચાઈ લે;  
 હાથ રચાઈ લે પાઉ રચાઈ લે;  
 જતિયન મોહે ગુંદાઈ લે;  
 જાહન મોહે ગુંદાઈ લે પ્યારે,  
 જતિયન મોહે લગાઈ લે—કદમ.

## અંક ૩ ને

આમચી—

૨૩

વશિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર અંગિરા જમદગ્નિનું જન્મસ્થાન;  
 શુદ્ધ સનાતન બ્રહ્મતેજથી જે પ્રકાશતી સૂર્ય સમાન;  
 બ્રહ્મરસે ભીના ઋષિવરનાં જ્યાં ગવાય છે ગૌરવગાન;  
 તેજ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલોકિક તેજનિધાન;  
 બ્રહ્મવાદિની ગાર્ગી મૈત્રેયી ને સાવિત્રી સજ્જાન;  
 સીતા તારા દમયંતી દ્રૌપદી નારીકુલકીર્તિનિધાન;  
 કુંભ વધુઓ જ્યાં કૃતાર્થ થાતી ધરી એમનું હૃદયે ધ્યાન;  
 તેજ આપણી ભરતભૂમિ આ દિવ્ય અલોકિક તેજનિધાન;  
 ધર્મભૂમિ ને વીરભૂમિ આ ભારતનું જળવવા માન;  
 વીર હાકથી ઉઠો વીર નર કરો શત્રુપર શરસંધાન;  
 અધર્મ સમ નહિ શત્રૂ બીજે ઘો અધર્મને મૃત્યુદાન;  
 કર્મદુર્ગપર ધર્મપતાકા ફરકાવો ભારતસંતાન.

૨૪

ગોપાલ—વિચારું છું બહુ યોજનાઓ ધનું:

કેમ અહીંથી છુટાય હાવાં;  
 કેવી રીતે થાય એકે ના ઉપાય;  
 જેલમાંહિ પાસે ન કાંઇ,  
 મજૂરી કેમે કરાય હાવાં.

જુ કચદી—નીતિ કશાલા કલુષિત કેલી;

શુદ્ધિ આમચી કુઠેય જેલી;

હાય દાદા હાય:

આતા કાય કસે દોષાર,

કેલા કાહિંય નાહીં વિચાર,

યદિ નાહીં. શુભ શુદ્ધિ:

તેજાં પાવેં કશી શુદ્ધિ, ૭ ૭ ૭-અગ ૭ ૭ ૭.

રક્યદી—હમ જવાં મદ્ હય્ ચોરી ઓ ખૂન કરતે હય્;  
 કય્ચી રાજસદી હય કીસા પાકિટ કતરતે હય્;  
 કયદખાનેકા મકાને પિદર સમઝતે હય્;  
 ઇસીસે બાર બાર આય હાં ધમકતે ય્;

૩ કયદી—જેલ પોટ અ સોરો ઇટિજ દુ બી ધન ધિ જેલ;  
 જેલ જનરલી સ્પીકિંગ અગલી ઍન્ડ વર્ડ હેલ;  
 ઍલ ઇજ અર્લી જોન;  
 નોટ અ બિટ આફ ઍની ઇજ,  
 સેડનેસ કવર્સ હાર્ટ—જેલ જેલ.

દયામયી—

૨૫

થયો ચારે તરફ લવમાં મહાવિસ્તાર માયાનો;  
 કરે છે નર અને નારી સદા સત્કાર માયાનો—થયો.  
 થયું પાપી નરકવાસી થતાં સહવાસ માયાથી;  
 સમજતા તોય કયમ થાતો નથી ધિક્કાર માયાનો—થયો.  
 નજરથી નિત્ય દેખાયે જગત્સંહારનારી છે;  
 છતાં કર્મો કરે કાળાં લષ આધાર માયાનો—થયો.  
 નથી એ માર્ગ મુક્તિનો, અચલ સુખનું ન સાધન એ;  
 તથાપિ રમ્ય દેખાતો વિકટ આકાર માયાનો—થયો.

સીતા

૨૬

સદા પ્રેમી પ્રણયથી, મનના વિનયથી;  
 સંસારે થાશે કસ્યાણુ—સદા.  
 રતેહસુખની આ દહાણુ; મળીએ જે સુખણુ;  
 દ્યો માણી જ પ્રાણુ, ઉગ્યો આનન્દલાણુ;  
 આ સીતા વેચાણુ, લાગ્યા મોહપાણુ—સદા



મીતા, ગુલંદામ, દિલારા. ૨૬

સેબલડીમાં રસિયો તારી સાથે રમશે;

નાના મોઢે તોયે સ્વામી હૈયે ગમશે—સેબલડીમાં

થેલી થેને રહીશ લપટી,

વિવાસ રતિરાસ, મિકાશ પતિપાથ:

મોહિની—ભાઈ કશું એ હું નવ બાણું;

મોળી શું પ્રેમ પિછાણું:

મીતા ઇત્યાદિ—વાસના અંતરની સ્વાભાવિક જે થાશે,

સ્વામીની તે કરશે સેવા,

પ્રાણને પણ વારી—રસિયો.

## જાહેર ખખર

નીચે લખેલાં પુસ્તકો શ્રી દેશી નાટક સમાજનો મુકામ ન્યાય હાય ત્યાંથી અથવા અમદાવાદ તળપદમાં પ્રકાશક પાસેથી મળશે; માટે જે સાહેબોને જોઈતાં હોય તેમણે રોકડી કીંમતથી મંગાવી લેવાં વી. પી. થી પુસ્તકો મોકલાશે નહિ અને નોટપેડ કાગળ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ નીચેલખેલાં સર્વ પુસ્તકો ચાર ચાર આની કીમતથી મળશે.

૧ પવિત્ર લીલાવતી.

૬ મોહિનીચંદ્ર.

૧૧ અન્નિતસિદ્ધ.

૨ અશ્રુમતી.

૭ સતી દ્રૌપદી.

૧૨ સતી સુલોચના.

૩ વીણાવેલી.

૮ ભેવદા બેટી.

૧૩ સાધુ કે શયતા.

૪ વિજય વિજય.

૯ સંન્યાસી.

૧૪ રાકમણી હરણ.

૫ હિંદુ ભાણ.

૧૦ સતી પદ્મિની.

મળવાનું ઠેકાણું:—

શ્રી દેશી નાટક સમાજ (આનંદ શાંતિભુવન ટીએટર—અમદાવાદ.

